

УДК 780.614.13.091(477.54-25)"188/19"(045)

DOI: <https://doi.org/10.34064/khnum2-43.02>

Лошков Юрій Іванович

Харківська державна академія культури,
доктор мистецтвознавства, професор, кафедра народних інструментів
e-mail: uiloshkov@ukr.net; ORCID iD: 0000-0003-0621-2808

Костогриз Сергій Олександрович

Харківський національний університет мистецтв імені І. П. Котляревського,
кандидат мистецтвознавства, доцент, кафедра народних інструментів України
e-mail: sergejkostogriz@gmail.com; ORCID iD: 0000-0003-0944-6060

Балалайкове виконавство та музично-просвітний рух у Харкові на межі XIX–XX століть

Розглядається специфіка культивування в Харкові з останніх років XIX століття вдосконаленої балалайки як засобу музичної просвіти в контексті визначення основних культурних сфер функціонування балалайкового виконавства. Уперше в академічний музикознавчий дискурс введено низку маловідомих неоприлюднених фактів музичної історії Харкова, пов'язаних із розвитком мистецтва гри на балалайці та культурно-просвітницькою місією цього популярного інструмента в житті міста. Головним інформаційним джерелом послуговувалися матеріали тогочасної місцевої преси (газет «Південний край», «Харківські губернські відомості»), зокрема й спостереження відомого харківського музичного критика В. Сокальського (Дон-Дієз). Висвітлено роль «Харківського музичного гуртка» й «Товариства любителів хорового співу» як просвітніх об'єднань професійних музикантів і аматорів у концертних заходах за участю струнно-ципкових інструментів, зокрема балалайки, мистецтво гри на якій на межі XIX–XX століть почало інтенсивно поширюватися серед неможливих проширків харківців, перш за все, представників сфер освіти та промислового виробництва. Також відзначено просвітницьку діяльність професійного музиканта В. Катанського як керівника аматорського балалаєчного оркестру Харківського міського реального училища.

© Видавець ХНУМ імені І. П. Котляревського, 2026.

Це стаття відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-SA 4.0.
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

Ключові слова: музичне мистецтво; музичне просвітництво; музичне виконавство; благодійно-просвітницькі заходи; аматорство; балалайкове виконавство; В. Катанський.

Постановка проблеми.

Застосування з кінця XIX століття струнно-щипкових інструментів, зокрема балалайки, у благодійно-просвітницькій діяльності в українських культурних центрах залишається маловивченою гілкою вітчизняного музикознавства. Утім вивчення специфіки цього процесу є важливим з огляду на подальше поширення та академізацію балалайкового виконавства в мистецькій практиці України. Аналіз фактів впровадження балалайки як засобу музичної просвіти в одному із провідних українських культурних центрів – Харкові – може стати стимулом для наукового осмислення ролі й місця струнно-щипкових інструментів як в історії, так і сьогоденні музичної культури України.

Останні дослідження і публікації за темою. Факти функціонування в Харкові на межі XIX–XX соліть виконавства на балалайці наводилися в оглядових працях, зокрема місцевих дослідників попереднього століття: В. Комаренка (Комаренко, 1955), Л. Носова (Носов, 1968), В. Заболотного (Заболотний, 1970), Є. Бортника (Бортник, 1974; 1992), П. Іванова (Іванов, 1981). Певним чином цей фактологічний матеріал був узагальнений в монографії Ю. Лошкова, присвяченій діяльності видатного українського митця В. Комаренка (Лошков, 2002). В останні роки вийшли друком статті Т. Большакової і К. Трикозюка, де наводиться певна інформація щодо побутування в Харкові наприкінці XIX – початку XX століття струнно-щипкового інструментарію (Большакова, 2022; Трикозюк, 2025a; 2025b), та авторів цієї публікації, де висвітлюється перший період (1884–1890) діяльності «Харківського музичного гуртка» – спілки професійних музикантів і аматорів, об'єднаних метою музичної просвіти (Лошков, Костогриз, 2025). Саме із цим гуртком, після відродження його діяльності наприкінці 1896 року, пов'язані перші виступи в просвітніх

заходах виконавців на балалайці. Отже, матеріали, які містяться у згаданих публікаціях, лише побічно стосуються заявленої проблематики. Головним інформаційним джерелом щодо осмислення специфіки культивування в Харкові балалайки як одного з напрямів музичного просвітництва стали матеріали тогочасних місцевих газет.

Мета цієї статті – з'ясувати специфіку впровадження балалайкового виконавства як засобу музичної просвіти в концертному житті Харкова на межі XIX–XX століть.

Наукова новизна дослідження полягає у введенні в академічний дискурс мистецтвознавства маловідомих, раніше неопублікованих фактів музичної історії Харкова, що висвітлюють специфіку поширення в місті з останніх років XIX століття балалайки як музично-просвітницького засобу в контексті визначення основних культурних сфер функціонування балалайкового виконавства.

Методологія дослідження. Поєднання історико-мистецтвознавчого та системного підходів, що їх застосовано у розвідці, забезпечує розкриття теми дослідження, об'єктом якого є музична культура Харкова межі минулого та позаминулого століть, предметом – особливості розвитку в місті балалайкового виконавства в період 1898–1903 років.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Зі струнно-щипковим інструментарієм харківці були знайомі із середини XIX століття (Большакова, 2022). Зокрема, про побутування фольклорного прототипу балалайки в міщанському середовищі Харкова того періоду згадував місцевий літописець С. Кованько, який, описуючи наприкінці 1850 років обряди, родинні свята та інші побутові події, зауважив: «У Харкові вважаються модними танці під шарманку, замість колишнього місцевого танцю під балалайку» (Кованько, 1859: 18 лист.). Поступове зникнення балалайки з побутового музичування харківців у середини XIX століття пов'язане не тільки із застосуванням механічних пристроїв, налаштованих на відтворення певної кількості мелодій, на кшталт шарманки, а й з поширенням гармоніки (З нашої роденьки, 1862: 28 лист.), елементарні за конструкцією

різновиди якої продавалися за незначну ціну як дитячі іграшки (Перша вистава Сигізмунда Епштейна 18 березня, 1862: 21 бер.). Утім балалайка продовжувала звучати в робітничому середовищі, про що, зокрема, свідчать згадки В. Комаренка, який на початку 1890-х чув гру «на примітивній балалайці з п'ятьма жильними перехватами» (тобто ладами) від сезонних працівників із Курської, Орловської та інших губерній, які працювали на місцевому заводі (Лошков, 2002: 8).

В останнє десятиліття XIX століття харківці наочно знайомилися з удосконаленим варіантом балалайки. У квітні 1890, у 1891 та 1895 роках у місті виступав петербурзький «Гурток любителів гри на балалайці», створений першим популяризатором цього музичного інструмента В. Андрєєвим (Іл. 1.)¹. Анонсуючи один із концертів цього колективу, преса наводила мету його гастрольних подорожей: «...ознайомити публіку з балалайкою, підняти її значення в суспільстві та поставити врівень з іншими національними інструментами, на кшталт іспанської мандоліни, італійської гітари² тощо» (Місцева хроніка, 1891: 27 лип.).

Саме вихід удосконаленої балалайки на концертну естраду справив надзвичайне враження

В. В. Андреев.

**Іл. 1. Василь Васильович Андрєєв
(1861–1918).**

¹ Джерело: *Південний край* (1913, 7 квіт.), № 11346 (Ілюстрований додаток), С. 4. Karazin.Back2News. Електронний архів оцифрованих періодичних видань Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

² Зазначена національна приналежність мандоліни та гітари є суб'єктивною точкою зору автора цитованої публікації 1891 року.

на харківську громадськість. Виразником її думки став, зокрема, місцевий автор під літературним псевдонімом «Шпилька», який щотижня в газеті «Південний край» описував у віршованій формі події в місті. Висловлював він і враження від виступів балалаєчників В. Андрєєва:

«З кухні враз в концертний зал
Інструмент один попав,
І всі дуже здивувались:
Звідкіля ті звуки взялись?
Настали чудернацькі дні –
Не кучери тепер одні ...
На струнах балалайки грати
Інтелігенти починають ... » (Шпилька, 1891: 5 серп.).

Після концертів петербурзьких музикантів-аматорів у 1895 році харківські рецензенти писали, що «мелодійні звуки балалайки справляють чарівне враження та доставляють чималу музичну насолоду» (Театр і музика, 1895: 11 серп.) та звертали увагу на безумовний інтерес концерту, «як за своєю оригінальністю, так і за мистецтвом виконання» (Театр і музика, 1895: 15 серп.).

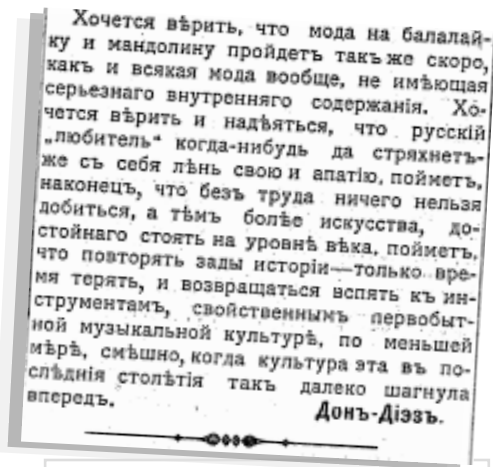
У ті ж роки вдосконалена балалайка з'являється на розважальній естраді харківських літніх садів. Так, протягом травня-червня 1892 року в саду Комерційного клубу з успіхом виступала «трупа з 9 гармоністів, балалаєчників, співаків і співачок, танцівників і куплетистів під керівництвом відомого комічного співака та мало-російського танцівника» М. Веселовського (Місцева хроніка, 1892: 3 трав.). Через рік ця трупа виступала в літньому саду «Тіволі» (Театр і музика, 1893: 20 трав.).

До кінця 1890 років виконавство на балалайці в різних формах суттєво поширилося в розважальних закладах Харкова. Так, у зимовому саду «Чикаго» протягом 1898–1899 років виступали: балалаєчні капели під керівництвом В. Тьомкіна-Бульби (Реклама, 1898: 20 квіт.), Г. Каткова (Реклама, 1898: 11 жовт.), Шаблова (Реклама, 1898: 31 груд.),

Єфимова (Реклама, 1899: 21 лют.), дует балалаєчників Євгенєва і Загорського (Реклама, 1899: 25 груд.). У заміському розважальному закладі «Стрельна» грав соліст-балалаєчник Перм'як (Реклама, 1899: 6 жовт.), а в «Мавританії» – балалайковий квартет (Реклама, 1899: 20 лист.).

Практика виступів виконавців на балалайці на харківській розважальній сцені продовжувалася і в перші десятиліття ХХ століття. Основу репертуару таких виконавців складали низькопробні зразки міщанської пісенно-танцювальної музики, відтворення яких супроводжувало розваги відвідувачів та кардинально суперечило естетичним принципам музичного мистецтва. Це зумовлювало негативне ставлення до такої практики представників академічних кіл мистецької спільноти Харкова (Іл. 2). Зокрема, провідний харківський музичний критик межі ХІХ–ХХ століть В. Сокальський (Дон Дієз) з оглядою згадував у газетній статті «нахабно-розпусні наспіви» й «фальшиво-сентиментальну циганщину» у виконанні ресторанних співачок, балалаєчників, піаністів-таперів та ін. для насолоди натовпу прислужників «із дозволу сказати, музики» (Дон Дієз, 1907: 23 серп.).

Іншу спрямованість балалайкове виконавство в Харкові отримало завдяки просвітницьким традиціям, які формувалися в місті із середини ХІХ століття в середовищі діячів місцевого університету. Зокрема, завдяки громадській діяльності професорів цього освітнього закладу Д. Каченовського, В. Стоянова, М. Бекетова та інших у 1869 році було започатковано «Харківське товариство грамотності», яке очолило

Іл. 2. Дон Дієз (1902, 4 жовтня). Музичні нотатки. *Південний край*, № 7513, С. 4.

Джерело: eScriptorium – архів рідкісних видань і рукописів ЦНБ ХНУ імені В. Н. Каразіна

культурно-просвітню діяльність серед народних мас у місті та губернії (Харківське товариство, 1907: 15 квіт.).

На хвилі просвітнього руху в 1884 році був організований «Харківський музичний гурток» (надалі – ХМГ), метою якого була популяризація в масах високохудожнього музичного надбання. Орієнтація керівництва ХМГ на музичне аматорство стала рушійним фактором залучення виконавців на балалайці, мандоліні та гітарі у сферу просвітництва. Так, у 1898 році гуртківцями були започатковані «народні» концерти, основний контингент слухачів яких складали представники малозабезпечених верств харківців. Саме в таких заходах ХМГ у 1898 році розпочиналися виступи доморошених виконавців на струнно-щипкових інструментах – гуртка³ мандоліністів і гітаристів, гітариста Плещеєва, мандолініста Пижова, балалаєчника-студента Бобкіна (Реклама, 1898: 21 бер.; Місцева хроніка, 1898: 30 лист.).

Залучення до участі в благодійних і просвітницьких публічних заходах аматорів – виконавців на струнно-щипкових інструментах – сприяло їхньому спілкуванню, зокрема творчому, результатом чого ставали спільні виступи. Так, у програмі благодійного концерту в Літньому театрі Комерційного клубу 29 липня 1900 року виступав дует панів М. Радченка й О. Соколова (балалайка та гітара) (Реклама, 1900: 28 лип.). В анонсі народного концерту ХМГ наприкінці того року конкретизувалася специфіка відтворення музики цим дуєтом – як соло на балалайці з акомпанементом гітари (Театр і музика, 1900: 5 груд.).

Виконавці на струнно-щипкових інструментах виступали в загальнодоступних концертах ще одного просвітньо-музичного об'єднання – харківського «Товариства любителів хорового співу» (далі – ТЛХС), започаткованого 1895 року випускником місцевого музичного училища М. Новіковим (Дон Дієз, 1899: 2 квіт.). У класах хорового співу, створених при ТЛХС у 1898 році, викладали організатори й керівники

³ Терміни «гурток», «капела», «хор», «оркестр» того часу застосовувалися до виконавських музичних колективів різноманітного інструментального складу.

балалайкових оркестрів, випускники Харківського музичного училища – В. Катанський (заняття з теорії і сольфеджіо) та Г. Харакоз⁴ (гра на скрипці) (Харківський календар на 1899 рік, 1899: 184), що сприяло участі керованих ними колективів у публічних заходах ТЛХС (Місцева хроніка, 1902: 3 бер.; Театр і музика, 1903: 22 лист.).

Просвітня спрямованість діяльності обох згаданих об'єднань природно приводила до того, що в їхніх концертних заходах час від часу виступали одні й ті ж музичні колективи. Так, гурток виконавців на балалайці під керівництвом Ф. Виноградова 1901 року в лютому брав участь у благодійному вечорі ХМГ (Реклама, 1901: 6 лют.), а в березні – у загальнодоступному концерті ТЛХС (Реклама, 1901: 18 бер.). У грудні того ж року в народних концертах ХМГ виступав оркестр балалаєчників В. Катанського (Місцева хроніка, 1901: 14 груд.; Місцева хроніка, 1901: 27 груд.).

Ініціатива ХМГ і ТЛХС щодо залучення в концертну практику виконавців на балалайці була підтримана іншими харківськими організаціями, які влаштовували різноманітні публічні заходи. Так, наприкінці березня 1898 року в родинному музичному вечорі, яким закінчувався великопісний сезон у Харківському військовому зібранні, «бурю захоплення» викликав виступ Бобкіна. Рецензент зазначав, що талановита гра балалаєчника показала, якого рівня віртуозності можна досягти на цьому нескладному інструменті (Місцева хроніка, 1898: 29 бер.). У родинному музичному вечорі цієї організації 25 березня 1900 року мав успіх виступ хору балалаєчників офіцерів Тамбовського полку під керівництвом капельмейстера цієї військової частини⁵ В. Катанського (Місцева хроніка, 1900: 28 бер.).

⁴ Гр. Дм. Харакоз – випускник Харківського музичного училища по класу альту у С. Дочевського, надалі, також як альтист, закінчив Варшавську консерваторію (Місцева хроніка, 1899: 21 бер.)

⁵ В. Андрєєв із 1890 років втілював у життя ідею «фольклоризації» удосконаленої балалайки, тобто її асиміляції в народному побуті. Із цією метою він отримав дозвіл на створення у військах балалаєчних оркестрів та музичних курсів

З останніх років XIX століття музичний просвітній рух починав поширюватися в сфері промислового виробництва Харкова. Так, автор газетної публікації, який сповіщав про благодійний концерт 27 грудня 1898 року на користь створюваної при місцевому паровозобудівному заводі безкоштовної початкової школи для дітей і працівників цього підприємства, писав, що успіх серед виконавців, здебільшого службовців заводу, мали хор і гурток мандоліністів, а особливо сподобались пан Радченко і пані Шульц, які грали на балалайці та гітарі (Місцева хроніка, 1898: 29 груд.). Від 1903 року у просвітніх і благодійних заходах у Харкові брав участь оркестр балалаєчників із поштово-телеграфних чиновників (Місцева хроніка, 1903: 12 лют.; Місцева хроніка, 1903: 10 квіт.). Утім розквіт аматорського виконавства в цій сфері припадає на 1910-ті роки.

Час від часу балалайка звучала в таких різновидах благодійних заходів, як маскаради та бали, основний контингент відвідувачів яких складала, перш за все, молодь із заможних родин. Зокрема, після маскараду в приміщенні Дворянського зібрання в лютому 1898 року рецензент описував виступ балалаєчників у карнавальних костюмах «доміно», які виконали на «дуже модних тепер інструментах кілька пісень, прослуханих із задоволенням натовпом, який зібрався біля естради» (Місцева хроніка, 1898: 17 лют.). Звернемо

для оркестрантів, які, повернувшись після демобілізації, мали популяризувати балалайку в масах (Лошков, 2002: 81). Практичні результати реалізації цієї мети простежуються, зокрема, в музичній культурі Харкова: під час народних гулянь, що традиційно проводилися з благодійною метою в міських садах у святкові дні, грали «хори балалаєчників» військових частин, які розташовувалися в місті (Місцева хроніка, 1897: 5 жовт.). Звичайно, виконуваний такими музичними колективами репертуар складали або аранжування загальновідомих морально прийнятних народних текстів, або перекладення нескладних композиторських творів, що дозволяє віднести військові балалаєчні оркестри до просвітницького напрямку. У цьому контексті необхідно розглядати й виступи таких колективів на естрадах літніх садів; наприклад, концерт балалаєчників Ніколаєвської конвойної команди в саду «Тіволі» в липні 1901 року (Реклама, 1901: 17 лип.).

увагу на застосування автором публікації терміну «пісні» до репертуару виконавців на балалайці, що говорить про популярність на той час у балалаєчників-аматорів, переважно, аранжувань народних мелодій. Про це свідчить і те, що виконавці на балалайках виступали під час балів і маскарадів, сценарій яких відтворював атмосферу народних гулянь. Так, анонсуючи бал «Широка Масляниця» на користь Червоного Хреста в лютому 1902 року, кореспондент повідомляв, що святкування розпочнеться характерними (тобто народними) танцями у виконанні любителів, потім артисти української трупи Л. Суходольського, одягнені каліками перехожими, виконують кілька українських пісень, а їх змінить хор балалаєчників (Місцева хроніка, 1902: 1 лют.).

На межі XIX–XX століть балалайкове виконавство активно поширювалося в харківських освітніх закладах, які регулярно організовували благодійні концерти, збираючи кошти для підтримки так званих «недостатніх» учнів, тобто тих, хто не спроможний був сплатити за своє навчання. Так, у 1899 році «хор аматорів на балалайках» зі студентів Харківського університету брав участь у таких заходах, що проходили у драматичному та оперному театрах міста (Реклама, 1899: 3 груд.; Реклама, 1899: 6 груд.), отримуючи схвальні відгуки місцевої преси (Місцева хроніка, 1900: 30 січ.).

У тому ж 1899 році В. Катанський, працюючи вчителем музики в Харківському повітовому училищі, створив із учнів цього закладу оркестр балалаєчників, який із наступного року активно виступав на концертних майданчиках міста. Висловлюючи враження від гри цього колективу, рецензент писав: «Слухаючи маленьких виконавців, цілком забуваєш, що перед тобою сидять діти» (Місцева хроніка, 1900: 30 січ.). У листопаді 1900 року рецензент писав, що в колективі грають 17 юних музикантів, а інструментальний склад налічує оркестрові різновиди балалайки, що «надає йому належну повноту; діти дуже старанно, з любов'ю займаються музикою, і хор зігрався прекрасно».

Автор статті зазначав, що влітку того року юні музиканти їздили у Валки і, «як кажуть, привели своєю грою валківців у захват» (Місцева хроніка, 1900: 28 лист.).

Якщо виконавський рівень дозволяв оркестру балалаєчників повітового училища виступати в міських благодійних і просвітницьких концертах, то практика подібних колективів інших навчальних закладів Харкова в перші роки XX століття обмежувалася, здебільшого, участю в заходах, що проходили в стінах цих установ. Так, у листопаді 1900 року в Першій чоловічій гімназії, поряд із учнівськими хором і симфонічним оркестром, виступив хор балалаєчників-гімназистів, який «доставив значне задоволення присутнім» (Місцева хроніка, 1900: 24 лист.). Наступного року після такого ж заходу кореспондент писав, що присутнім особливо сподобався хор балалаєчників під керівництвом одного з любителів-вихованців гімназії (Місцева хроніка, 1901: 24 лист.). Схвальні відгуки преси отримував балалаєчний колектив з 12 учнів Другої харківської гімназії (Місцева хроніка, 1901: 15 квіт.).

У благодійному «Квітковому вечорі» 16 грудня 1900 року, який проходив у залах Харківського комерційного училища, приємне враження справив хор балалаєчників з колишніх вихованців закладу (Місцева хроніка, 1900: 18 груд.). Після такого ж вечора через рік рецензент зазначав, що всі учасники концерту, серед яких був і оркестр балалаєчників, були прекрасно підготовлені та продемонстрували гарну постановку навчання музики та співу в училищі (Місцева хроніка, 1901: 3 груд.).

Помітна публічна практика виконавців на удосконаленій балалайці дала привід харківському рецензенту вже в 1900 році стверджувати, що цей музичний інструмент «все більше й більше входить у загальний ужиток і набуває шанувальників» (Місцева хроніка, 1900: 24 бер.). Однак повноті інформації заважає досить поширена серед тогочасних харківських кореспондентів практика: анонсуючи й рецензуючи благодійні та просвітницькі публічні заходи, не конкретизувати дані, що

стосуються аматорських музичних колективів. Так, в анонсованій програмі народного гуляння в Університетському саду у травні 1900 року зазначений просто «хор балалаєчників» (Реклама, 1900: 28 трав.); це ж стосується балалайкових колективів, які брали участь у благодійних концертах наступного року (Реклама, 1901: 6 січ.; Місцева хроніка, 1901: 15 лист.).

Отже, за надзвичайно стислий термін різні форми виконавства на вдосконаленій балалайці стали відігравати помітну роль в благодійно-просвітницькій концертній практиці Харкова. Утім в академічних музичних колах міста це явище сприймалося неоднозначно. Зокрема, В. Сокальський 1902 року в газеті «Південний край», обґрунтовуючи негативне ставлення до ідеї «фольклоризації» балалайки, наголошував, що інструмент, перероблений і вдосконалений В. Андрєєвим, більше не «народна балалайка». Порівнюючи вдосконалену балалайку з мандоліною, яка, на думку критика, ніколи серйозно не претендувала на роль самостійного концертного інструмента, В. Сокальський запевняв: «Для всіх зрозуміло, що першість у цьому відношенні повинна залишатися за скрипковими інструментами, більш звучними, співучими, спроможнішими до передачі усіляких відтінків музичного настрою». Митець також висловлював думку, що прихильність до балалайки та мандоліни любителів музики зумовлена їх «лінню або безталанністю», оскільки майстерна гра на скрипці чи віолончелі вимагає «тонкої техніки, що досягається тривалою, наполегливою працею, й особливого таланту для виразної передачі», а виконавство на балалайці та мандоліні «вимагає не стільки таланту, скільки механічної навички». Завершував свої нотатки В. Сокальський впевненістю в тому, що «повертатися до інструментів, притаманних первинній музичній культурі, щонайменше смішно, коли культура ця в останні століття так далеко зробила крок уперед» (див. *Іл. 2*), і висловлював сподівання, що музиканти-аматори не стануть задовольнятися «балалайковим чи мандолінним бреньканням, коли до їхніх послуг такі благозвучні та співучі інструменти, як скрипка

і віолончель, зі всіма їх найбагатшими ресурсами виразності», та, завдяки виконавству на смичкових інструментах, будуть прагнути досягнення мистецьких звершень, «достойних стояти на рівні століття» (Дон Дієз, 1902: 4 жовт.) (Іл. 3).

Музыкальные замѣтки.

(По поводу одного концерта.—„Ряженія“ пьисни.—Кое-что о балалайкѣ).

Omnis

lux ex oriente! Востокъ—колыбель всей нашей культуры, тамъ надо искать и зачатки всѣхъ нашихъ музыкальныхъ инструментовъ. Оттуда, съ роскошныхъ береговъ Ганга, изъ цвѣтущихъ оазисовъ Аравіи и загадочной страны сфинксовъ и пирамидъ, двумя волнами разлилась по Европѣ первобытная музыкальная культура. Одна, широкая, могучая волна чрезъ Грецію хлынула въ Западную Европу, другая, болѣе скудная—чрезъ глухія средне-азиатскія степи просочилась въ древнюю Русь. Изъ этого восточнаго наслѣдія въ видѣ первобытныхъ струнныхъ инструментовъ (индійской Магуди, арабской ребабъ и лютни, египетской арфы), перенесенныхъ на благодатную почву Запада, мало по малу, на протяжении двухъ тысячелѣтій развились современные смычковые и клавишные инструменты—скрипка, виолончель, арфа, фортепьяно и друг., которые и надо разсматривать, какъ усовершенствованіе первобытныхъ струнныхъ инструментовъ. Древняя Русь тоже получила свою долю восточнаго наслѣдія, въ видѣ заимствованной у татаръ *домры* (или *дунбары*), видоизмѣнившейся затѣмъ въ *балалайку* (балалайку или бруньку). Оба эти инструмента настолько привились у насъ, что ихъ стали называть впослѣдствіи національными великороссійскими инструментами. Такъ сбылось предсказаніе лютаго змѣя Тугарина:

Іл. 3. Дон Дієз (В. Сокальський). «Музичні нотатки» в газеті «Південний край» за 4 жовтня 1902 року, № 7513, с. 4 (фрагменти).

Джерело: eScriptorium – архів рідкісних видань і рукописів ЦНБ ХНУ імені В. Н. Каразіна.

Висловимо думку, що подібне ставлення В. Сокальського до виконавства на струнно-щипкових інструментах значною мірою спричинено тогочасною ситуацією зі сприйняттям високохудожнього надбання інструментальної музики, популяризація якого в Харкові з другої половини XIX століття була основною метою місцевого відділення Російського музичного товариства. Зокрема, з 1880 років В. Сокальський, як критик і композитор, безпосередньо переживав організаційні та фінансові проблеми, з якими стикався керівник невеликого за кількістю членів Музичного товариства І. Слатін, проводячи в місті концерти інструментальної музики (камерні та симфонічні

...Наглотавшись татарщины власть,
Вы Русью ее назовете...

Болѣе совершенная трехструнная балалайка постепенно вытѣснила болѣе простую двухструнную домру, сохранившуюся, однако, до сихъ поръ въ степяхъ, откуда она къ намъ пришла (у киргизъ-кайсаковъ).

Прошло около тысячи лѣтъ, а великорусскій народъ такъ таки рѣшительно ничего не сдѣлалъ для дальнѣйшаго развитія и усовершенствованія своей излюбленной балалайки, и такъ же, какъ во времена Мама и Грознаго „тренькаль“ по тремъ ея струнамъ, такъ „тренькаеть“ и поднесъ, повидимому, вполне удовлетворяясь незамысловатыми ресурсами этого первобытнаго инструмента.

Но вотъ, въ 80-хъ годахъ минувшаго XIX-го столѣтія, для балалайки наступила какъ-будто новая эра. Является въ Петербургъ В. В. Андреевъ—виртуозъ на балалайкѣ, игра на ней быстро входитъ въ моду, возникаютъ любительскіе кружки балалаечниковъ,—для удовлетворенія возрастающаго спроса является особый мастеръ (Ф. Пасербскій), подъ руководствомъ г. Андреева изготовляющій особая, „усовершенствованная“ балалайки разныхъ типовъ (пикколо, прима, альтъ и басъ). Для балалайки, казалось, наступила пора возрожденія. Она попала въ честь. Изъ курныхъ избъ и грязныхъ кабачковъ она проникла въ аристократическіе салоны, на блестящія концертныя эстрады; одно время поговаривали о томъ, чтобы ввести ее и въ учебныя заведенія (для поддержанія „патріотизма“, надо полагать)...

Донъ-Дієзь.

зібрання), які часто не користувалися належною увагою публіки (Ювілей музичного училища, 1896: 4 лист.). Природно, що поширення виконавства на балалайці в музичній практиці харківців не сприймалося позитивно adeptами академічної музики, оскільки свідчило про відчутну конкуренцію щодо зацікавленості у сфері музичування, як пересічної публіки, так і музикантів-аматорів.

Рушійним фактором конкурентоздатності балалайки, на нашу думку, стала доступність цього інструмента для тих верств населення, на які саме й спрямовувалося просвітництво в його практичній реалізації. Залученню до активних занять музикою представників незаможних прошарків учнівської молоді та працівників нижчої ланки різноманітних установ Харкова сприяла порівняно доступна ціна на балалайки в торгівельній мережі (Реклама, 1900: 4 груд.). Завдяки цьому, освітньому закладу чи іншій установі, яка дбала про культурне дозвілля своїх підопічних, для організації інструментального колективу вигідніше було придбати комплект

оркестрових балалайок, ніж більш коштовні комплекти для духового чи симфонічного оркестрів.

Іншою перевагою обрання балалайки для активного музикування була доступність кваліфікованого навчання. Здобуття навичок гри на духових і струнно-смичкових інструментах для того, щоби виступати у складі навіть аматорських оркестрів загальноосвітніх закладів, вимагало витрат на підготовку, як у приватних вчителів, так і в музичному училищі. Керівники ж аматорських балалайкових колективів виконували традиційні капельмейстерські функції (Loshkov, 2019), зокрема, навчали грати на оркестрових різновидах балалайки. Звичайно, виконавський рівень та враження від гри виконавців на балалайці залежали, перш за все, від капельмейстерського таланту керівника.

Прикладом тут слугує діяльність освіченого професійного музиканта В. Катанського на чолі, зокрема, дитячого оркестру повітового училища. Саме капельмейстерський хист музиканта був основним чинником активної участі учнівського балалайкового колективу у благодійно-просвітніх заходах у Харкові, організатори яких орієнтувалися на враження місцевої пересічної публіки. Ці враження акумулювалися в газетних рецензіях. Зокрема, після літературно-музичного вечора в день відкриття в Харкові Народного Будинку Товариства грамотності 2 лютого 1903 року, відомий діяч цього просвітницького об'єднання, літератор В. Іванов зазначав: «Значний фурор справив чудово сформований з учнів міського училища під керівництвом В. Катанського оркестр балалаєчників, який дуже струнко, а місцями прямо віртуозно виконав кілька музичних п'єс» (Іванов, 1903). Після виступу в загальнодоступному концерті ТЛХС у березні того ж року рецензент писав: «Грали юні артисти балалаєчники дуже мило й граційно, й пісні, що вони виконували, як і взагалі їхня участь у концерті, справляли дуже приємне і свіже враження» (Концерт Товариства любителів хорового співу, 1903: 25 бер.).

Тогочасна преса містила схвальні відгуки не тільки стосовно балалайкового оркестру В. Катанського. Сповідючи харківців про благодійний новорічний захід 4 січня 1903 року в хірургічному стаціонарному відділенні міської Москальовської лікарні для дітей із бідних родин, кореспондент відзначив майстерність двох молодих людей, під гру яких на балалайках танцювали та співали діти (Місцева хроніка, 1903: 6 січ.). У лютому того ж року в концерті для хворих психіатричної лікарні на Сабуровій дачі брав участь Хор балалаєчників поштово-телеграфних чиновників, який «чудово виконав кілька музичних п'єс» (Місцева хроніка, 1903: 17 лют.).

Популярності балалайкового виконавства у відвідувачів благодійно-просвітніх заходів, на нашу думку, значною мірою сприяв репертуар, який складали гармонізації та аранжування загально-відомих народних мелодій. Утім просвітницька спрямованість діяльності професійних музикантів, вихованих на академічній ідеї морально-виховної ролі музики, сприяла впровадженню в репертуар балалайкових виконавців аранжувань і транскрипцій класичної музики. Так, за свідченнями В. Комаренка, який в перші роки ХХ століття навчався в Харківському повітовому училищі та грав у балалайковому оркестрі під керівництвом В. Катанського, в репертуарі колективу, окрім народнопісенної музики, були аранжування увертюри до опери Ж. Бізе «Кармен» та хору мисливців з опери К. М. Вебера «Чарівний стрілець» (Лошков, 2002: 11–12). Прагнення якісного адекватного відтворення таких музичних текстів сприяло культурному вихованню виконавців на балалайці. Така практика свідчить про те, що ідеї музичного просвітництва реалізувалися, як стосовно масової публіки в процесі сприйняття відтворюваного балалаєчниками під час благодійних заходів репертуару, так і відносно самих виконавців-аматорів, які під керівництвом освічених музикантів опрацьовували цей репертуар.

Висновки.

Отже, балалайка на межі ХІХ–ХХ століть стала оптимальним засобом просвіти серед небагатих верств харківського населення,

зокрема учнівської молоді, клерків і робітників підприємств, завдяки доступності, порівняно з інструментарієм, поширеним у професійному музичному мистецтві. Така доступність була зумовлена відносно невеликою ціною на інструменти, попит на які забезпечували музичні магазини Харкова; можливістю швидкого набуття виконавських навичок у вільний від здобуття освіти та роботи час, як самотужки, так і під керівництвом наставників; популярністю в масах харківців різних вікових категорій народнопісенної й танцювальної музики, яка складала основу репертуару балалаєчників. Визначальну роль в популяризації серед незаможних прошарків харківського населення виконавства на струнно-щипкових інструментах, зокрема балалайки, відіграли просвітні об'єднання професійних музикантів і аматорів: «Харківський музичний гурток» і «Товариство любителів хорового співу», у концертних заходах яких з 1898 року брали участь мандоліністи, гітаристи та виконавці на балалайці.

Перспективи дослідження. Подальше виявлення характерних ознак поширення в аматорському середовищі виконавства на струнно-щипкових інструментах сприятиме осмисленню специфіки музичної практики як основи формування академічного народно-інструментального мистецтва України.

ЛІТЕРАТУРА (1)

Архівні та рідкісні видання

(матеріали харківської преси XIX – початку XX століття, 1859–1907)⁶

Дон Дієз. (1899, 2 квітня). Товариство хорового співу. *Південний край*⁷, № 6268, С. 2–3.

Дон Дієз. (1902, 4 жовтня). Музичні нотатки. *Південний край*, № 7513, С. 4.

Дон Дієз. (1907, 23 серпня). Музичні нотатки. *Південний край*, № 9166, С. 5.

⁶ Частково доступні в оцифрованому вигляді в архівах раритетних видань Центральної наукової бібліотеки ХНУ імені В. Н. Каразіна на сайтах *eScriptorium* та *Karazin.Back2News* (див. посилання в списку сучасних наукових праць нижче).

⁷ Тут і далі: оригінальна мова видання – російська.

- З нашої роденьки. (1862, 28 листопада). *Харківські губернські відомості*⁸.
Іванов, В. (1903, 4 лютого). Перший літературно-музичний вечір у Народному Домі. *Південний край*.
Кованько, С. (1859, 18 листопада). Історико-статистичний опис міста Харкова. *Харківські губернські відомості*.
Концерт Товариства любителів хорового співу. (1903, 25 березня). *Харківські губернські відомості*.
Місцева хроніка. (1891, 27 липня). *Південний край*.
Місцева хроніка. (1892, 3 травня). *Південний край*.
Місцева хроніка. (1897, 5 жовтня). *Південний край*.
Місцева хроніка. (1898, 17 лютого). *Південний край*.
Місцева хроніка. (1898, 29 березня). *Південний край*.
Місцева хроніка. (1898, 29 грудня). *Південний край*.
Місцева хроніка. (1898, 30 листопада). *Південний край*.
Місцева хроніка. (1899, 21 березня). *Південний край*.
Місцева хроніка. (1900, 18 грудня). *Південний край*.
Місцева хроніка. (1900, 24 березня). *Південний край*.
Місцева хроніка. (1900, 28 березня). *Південний край*.
Місцева хроніка. (1900, 24 листопада). *Південний край*.
Місцева хроніка. (1900, 28 листопада). *Південний край*.
Місцева хроніка. (1900, 30 січня). *Південний край*.
Місцева хроніка. (1901, 14 грудня). *Південний край*.
Місцева хроніка. (1901, 15 квітня). *Південний край*.
Місцева хроніка. (1901, 15 листопада). *Південний край*.
Місцева хроніка. (1901, 24 листопада). *Південний край*.
Місцева хроніка. (1901, 27 грудня). *Південний край*.
Місцева хроніка. (1901, 3 грудня). *Південний край*.
Місцева хроніка. (1902, 1 лютого). *Південний край*.
Місцева хроніка. (1902, 3 березня). *Південний край*.
Місцева хроніка. (1903, 10 квітня). *Південний край*.
Місцева хроніка. (1903, 12 лютого). *Південний край*.
Місцева хроніка. (1903, 17 лютого). *Південний край*.
Місцева хроніка. (1903, 6 січня). *Південний край*.
Перша вистава Сигізмунда Епштейна 18 березня. (1862, 21 березня). *Харківські губернські відомості*.

⁸ Оригінальна мова видання – російська.

- Реклама. (1898, 11 жовтня). *Південний край*.
 Реклама. (1898, 20 квітня). *Південний край*.
 Реклама. (1898, 21 березня). *Південний край*.
 Реклама. (1898, 31 грудня). *Південний край*.
 Реклама. (1899, 20 листопада). *Південний край*.
 Реклама. (1899, 21 лютого). *Південний край*.
 Реклама. (1899, 25 грудня). *Південний край*.
 Реклама. (1899, 3 грудня). *Південний край*.
 Реклама. (1899, 6 грудня). *Харківські губернські відомості*.
 Реклама. (1899, 6 жовтня). *Південний край*.
 Реклама. (1900, 28 липня). *Харківські губернські відомості*.
 Реклама. (1900, 28 травня). *Південний край*.
 Реклама. (1900, 4 грудня). *Харківські губернські відомості*.
 Реклама. (1901, 17 липня). *Південний край*.
 Реклама. (1901, 18 березня). *Південний край*.
 Реклама. (1901, 6 лютого). *Південний край*.
 Реклама. (1901, 6 січня). *Південний край*.
 Театр і музика. (1893, 20 травня). *Південний край*.
 Театр і музика. (1895, 11 серпня). *Південний край*.
 Театр і музика. (1895, 15 серпня). *Харківські губернські відомості*.
 Театр і музика. (1900, 5 грудня). *Харківські губернські відомості*.
 Театр і музика. (1903, 22 листопада). *Південний край*.
 Харківське товариство грамотності і сучасне земство. (1907, 15 квітня). *Ранок*.
 Харківський календар на 1899 рік. (1899). Харків: Типографія губернського правління.
 Шпилька. (1891, 5 серпня). Силуети місцевого життя. *Південний край*.
 Ювілей музичного училища. (1896, 4 листопада). *Південний край*.

ЛІТЕРАТУРА (2)

Сучасні наукові публікації

- Большакова, Т. (2022). Становлення виконавства на струнно-щипкових інструментах у Харкові (за матеріалами періодичних видань середини XIX – початку XX століть). *Культура України*, 76, 126–138. <https://doi.org/10.31516/2410-5325.076.14>
- Бортник, Є. (1974). *Домра в самодіяльному мистецтві Радянської України*. Харків: ХДІК.

- Бортник, Є. (1992). Струнний інструментарій Слобідської України в минулому і сучасному. У *Музична Харківщина*, (сс. 192–206). Харківська типографія № 13.
- Заболотний, В. (1970). *Музично-оркестрова культура України до Великої Жовтневої революції*. Харків: ХДІК.
- Іванов, П. (1981). *Оркестр українських народних інструментів*. Київ: Музична Україна.
- Комаренко, В. (1955). *Робота з самодіяльним оркестром народних інструментів*. Київ: Мистецтво.
- Лошков, Ю. (2002). *Володимир Андрійович Комаренко*. Харків: ХДАК.
- Лошков, Ю., Костогриз, С. (2025). «Музичний гурток» та концертне життя Харкова другої половини 1880 років. *Аспекти історичного музикознавства*, 38, 349–364. <https://doi.org/10.34064/khnum2-38.16>
- Носов, Л. (1968). *Музична самодіяльність Радянської України*. Київ: Музична Україна.
- Південний край [ориг. «Южный край»] (1880–1919) (Ілюстрований додаток)*. Karazin.Back2News. Електронний архів оцифрованих періодичних видань Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. <https://back2news.karazin.ua/> [рос.].
- Південний край [ориг. «Южный край»] (1880–1919)*. eScriptorium [Архів рідкісних видань і рукописів для науки та освіти Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна]. <https://escriptorium.karazin.ua/handle/1237075002/3148> [рос.].
- Трикозюк, К. (2025b). Історико-художні детермінанти становлення традицій народно-оркестрового виконавства в українському мистецькому просторі. *Культура України*, 89, 111–119. <https://doi.org/10.31516/2410-5325.089.11>
- Трикозюк, К. (2025a). Історико-культурні та художні детермінанти розвитку народно-оркестрового мистецтва на Харківщині. *Fine Art and Culture Studies*, 5, 251–260. <https://doi.org/10.32782/facs-2025-5-32>
- Харківські губернські відомості [ориг. «Харьковские губернские ведомости»] (1838–1915)*. eScriptorium. [Архів рідкісних видань і рукописів для науки та освіти Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна]. <https://escriptorium.karazin.ua/handle/1237075002/4414> [рос.].
- Loshkov, Yu. (2019). System signs of a kapellmeister's activity. In *The issues of culture and arts in the interpretation of modern humanities knowledge: collective monograph*, (pp. 44–66). Lviv-Toruń: Liha-Pres.

SOURCES

Archival and rare publications

(materials of the Kharkiv press of the 19th – early 20th centuries, 1859–1907)⁹

- Advertising. (1898, April 20). *Southern region* [in Russian].
- Advertising. (1898, December 31). *Southern region* [in Russian].
- Advertising. (1898, Marth 21). *Southern region* [in Russian].
- Advertising. (1898, October 11). *Southern region* [in Russian].
- Advertising. (1899, December 25). *Southern region* [in Russian].
- Advertising. (1899, December 3). *Southern region* [in Russian].
- Advertising. (1899, December 6). *Kharkov Provincial Gazette* [in Russian].
- Advertising. (1899, February 21). *Southern region* [in Russian].
- Advertising. (1899, November 20). *Southern region* [in Russian].
- Advertising. (1899, October 6). *Southern region* [in Russian].
- Advertising. (1900, December 4). *Kharkov Provincial Gazette* [in Russian].
- Advertising. (1900, July 28). *Kharkov Provincial Gazette* [in Russian].
- Advertising. (1900, May 28). *Southern region* [in Russian].
- Advertising. (1901, February 6). *Southern region* [in Russian].
- Advertising. (1901, January 6). *Southern region* [in Russian].
- Advertising. (1901, July 17). *Southern region* [in Russian].
- Advertising. (1901, Marth 18). *Southern region* [in Russian].
- Anniversary of the Music specialized school. (1896, November 4). *Southern region* [in Russian].
- Concert of the Society of Choral Singing Lovers. (1903, Marth 25). *Kharkov Provincial Gazette* [in Russian].
- Don Diez. Choral Singing Society. (1899, April 2). *Southern region* [in Russian].
- Don Diez. Music notes. (1902, October 4). *Southern region* [in Russian].
- Don Diez. Music notes. (1907, August 23). *Southern region* [Yuzhny krai] [in Russian].
- First performance by Sigismund Epstein 18 Marth.* (1862, Marth 21). *Kharkov Provincial Gazette* [in Russian].

⁹ Partially available in digitized form in the archives of rare editions of the Central Scientific Library of V. N. Karazin Kharkiv National University on the websites *eScriptorium* and *Karazin.Back2News* (corresponding links are included in the list of contemporary scientific works “References” below).

- From our homeland. (1862, November 28). *Kharkov Provincial Gazette* [in Russian].
- Ivanov, V. The first literary and musical evening in the People's House. (1903, February 4). *Southern region [Yuzhny krai]* [in Russian].
- Kharkov calendar for 1899*. (1899). Kharkov: Printing house of the provincial government [in Russian].
- Kovanko, S. Historical and statistical description of the city of Kharkov. (1859, November 18). *Kharkov Provincial Gazette* [in Russian].
- Local news. (1891, July 27). *Southern region* [in Russian].
- Local news. (1892, May 3). *Southern region* [in Russian].
- Local news. (1897, October 5). *Southern region* [in Russian].
- Local news. (1898, December 29). *Southern region* [in Russian].
- Local news. (1898, February 17). *Southern region* [in Russian].
- Local news. (1898, March 29). *Southern region* [in Russian].
- Local news. (1898, November 30). *Southern region* [in Russian].
- Local news. (1899, March 21). *Southern region* [in Russian].
- Local news. (1900, December 18). *Southern region* [in Russian].
- Local news. (1900, January 30). *Southern region* [in Russian].
- Local news. (1900, March 24). *Southern region* [in Russian].
- Local news. (1900, March 28). *Southern region* [in Russian].
- Local news. (1900, November 24). *Southern region* [in Russian].
- Local news. (1900, November 28). *Southern region* [in Russian].
- Local news. (1901, April 15). *Southern region* [in Russian].
- Local news. (1901, December 14). *Southern region* [in Russian].
- Local news. (1901, December 27). *Southern region* [in Russian].
- Local news. (1901, December 3). *Southern region* [in Russian].
- Local news. (1901, November 15). *Southern region* [in Russian].
- Local news. (1901, November 24). *Southern region* [in Russian].
- Local news. (1902, February 1). *Southern region* [in Russian].
- Local news. (1902, March 3). *Southern region* [in Russian].
- Local news. (1903, April 10). *Southern region* [in Russian].
- Local news. (1903, February 12). *Southern region* [in Russian].
- Local news. (1903, February 17). *Southern region* [in Russian].
- Local news. (1903, January 6). *Southern region* [in Russian].
- Shpil'ka. (1891, August 5). Silhouettes of local life. *Southern region* [in Russian].
- The Kharkiv literacy society and the modern zemstvo. (1907, April 15). *Morning* [in Russian].

- Theater and music. (1893, May 20). *Southern region* [in Russian].
 Theater and music. (1895, August 11). *Southern region* [in Russian].
 Theater and music. (1895, August 15). *Kharkov Provincial Gazette* [in Russian].
 Theater and music. (1900, December 5). *Kharkov Provincial Gazette* [in Russian].
 Theater and music. (1903, November 22). *Southern region* [in Russian].

REFERENCES

- Bolshakova, T. (2022). The formation of performance on stringed and plucked instruments in Kharkiv (based on materials from periodicals of the mid-19th – early 20th centuries). *Culture of Ukraine*, 76, 126–138. <https://doi.org/10.31516/2410-5325.076.14> [in Ukrainian].
- Bortnyk, Ye. (1974). *Domra in amateur art of Soviet Ukraine*. Kharkiv: Kharkiv State Institute of Culture [in Ukrainian].
- Bortnyk, Ye. (1992). Stringed instruments of Sloboda Ukraine in the past and present. In *Musical Kharkiv Region*, (pp. 192–206). Kharkiv Typography No. 13. [in Ukrainian].
- Ivanov, P. (1981). *Orchestra of Ukrainian Folk Instruments*. Kyiv: Muzychna Ukraina [in Ukrainian].
- Kharkiv Provincial Gazette* (1838–1915). eScriptorium. [Archive of rare editions and manuscripts for science and education of the Central Scientific Library of the V. N. Karazin Kharkiv National University]. <https://escritorium.karazin.ua/handle/1237075002/4414> [in Russian].
- Komarenko, V. (1955). *Work with an amateur orchestra of folk instruments*. Kyiv: Mystetstvo [in Ukrainian].
- Loshkov, Yu. (2002). *Volodymyr Andriiovych Komarenko*. Kharkiv: Kharkiv State Academy of Culture [in Ukrainian].
- Loshkov, Yu. (2019). System signs of a kapellmeister's activity. In *The issues of culture and arts in the interpretation of modern humanities knowledge: collective monograph*, (pp. 44–66). Lviv-Toruń: Liha-Pres [in English].
- Loshkov, Yu., Kostohryz, S. (2025). “Musical circle” and concert life of Kharkiv in the second half of the 1880s. *Aspects of historical musicology*, 38, 349–364. <https://doi.org/10.34064/khnum2-38.16> [in Ukrainian].
- Nosov, L. (1968). *Musical amateur activities of Soviet Ukraine*. Kyiv: Muzychna Ukraina [in Ukrainian].
- Southern Region [Yuzhnyi krai]* (1880–1919) (Illustrated supplement). Karazin.Back2News. Electronic archive of digitized periodicals of the Central

- Scientific Library of the V. N. Karazin Kharkiv National University. <https://back2news.karazin.ua/> [in Russian].
- Southern Region [Yuzhnyi krai]* (1880–1919). eScriptorium [Archive of rare editions and manuscripts for science and education of the Central Scientific Library of the V. N. Karazin Kharkiv National University]. <https://escritorium.karazin.ua/handle/1237075002/3148> [in Russian].
- Trykoziuk, K. (2025). Historical and artistic determinants of the formation of traditions of folk orchestral performance in the Ukrainian artistic space. *Культура України*, 89, 111–119. <https://doi.org/10.31516/2410-5325.089.11> [in Ukrainian].
- Trykoziuk, K. (2025). Historical, cultural and artistic determinants of the development of folk orchestral art in the Kharkiv region. *Fine Art and Culture Studies*, 5, 251–260. <https://doi.org/10.32782/facs-2025-5-32> [in Ukrainian].
- Zabolotnyi, V. (1970). *Musical and orchestral culture of Ukraine before the Great October Revolution*. Kharkiv: Kharkiv State Institute of Culture [in Ukrainian].

Yurii Loshkov

Kharkiv State Academy of Culture,
Dr. Hab. in Art Studies, Professor, the Department of Folk Instruments
e-mail: uiloshkov@ukr.net; ORCID iD: 0000-0003-0621-2808

Serhii Kostohryz

Kharkiv I. P. Kotlyarevsky National University of Arts,
PhD in Art Studies, Associate Professor,
the Department of Folk Instruments of Ukraine
e-mail: sergejkostogriz@gmail.com; ORCID iD: 0000-0003-0944-6060

Balalaika performance and the musical and educational movement in Kharkiv at the turn of the 19th and 20th centuries

Statement of the problem. *The use of plucked string instruments, particularly the balalaika, in charitable and educational activities within Ukrainian cultural centers from the late 19th century remains insufficiently studied. An analysis of the introduction of the balalaika as a means of musical education in one of Ukraine's leading cultural centers – Kharkiv – may serve as an impetus for scholarly reflection on the role and place of plucked string instruments in both, the historical development and the contemporary state of Ukraine's musical culture.*

Objectives, methods, and novelty of the study. *The purpose of the article is to clarify the specific features of introducing the balalaika as a means of musical education into the concert life of Kharkiv at the turn of the 19th – 20th centuries. The research methodology is based on a combination of historical-artistic and systemic approaches. The scientific novelty of the article lies in the introduction into the academic discourse within the field of art studies of little-known and previously unpublished facts from the musical history of Kharkiv.*

Research results. *The folk prototype of the balalaika existed within the petty-bourgeois milieu of Kharkiv at least from the mid-nineteenth century. From 1898 onward, local amateurs gave concerts on the improved version of the balalaika. Balalaika ensembles functioned, in particular, at the university, the First and Second Men's Gymnasiums, the Commercial College and the County School. The key factor underlying the balalaika's competitiveness is identified as the affordability of this instrument for economically disadvantaged social groups, toward which practical educational initiatives were primarily directed.*

Conclusion. *The study demonstrates that at the turn of the 19th – 20th centuries, the balalaika became an optimal means of cultural and musical education for the less affluent strata of Kharkiv's population, including students, clerks, and industrial workers, owing to its accessibility in comparison with the instruments prevalent in professional musical art. A decisive role in popularizing plucked string performance, particularly the balalaika, among the economically disadvantaged population of Kharkiv was played by educational associations of professional musicians and amateurs. From 1898 onward, their concert activities covered mandolinists, guitarists, and balalaika players.*

Keywords: *musical art; musical enlightenment; musical performance; charitable and educational events; amateurism; balalaika performance; V. Katansky.*

*Стаття надійшла до редакції 21.04.2026,
рекомендована до друку 5.05. 2026, оприлюднена 29.06.2026.*